

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS IN UKRAINE

Козир С.С., студентка ІV курсу

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню аспектів національного та міжнародно-правового регулювання діяльності транснаціональних корпорацій. Розглянуто питання ролі даних суб'єктів господарювання в інвестиційній ситуації в Україні.

Встановлено основні законодавчі та наукові підходи до визначення поняття «транснаціональні корпорації», запропоновано перелік основних ознаки, які притаманні таким суб'єктам підприємницької діяльності. Розглянуто питання особливостей регулювання діяльності транснаціональних корпорацій внутрішнім (національним) законодавством та міжнародними нормативно-правовими актами та угодами. Акцентовано увагу на недостатності правового регулювання діяльності зазначених суб'єктів господарювання, про що зазначалось Міжнародним судом ООН у 1970 році у справі *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited*. Визначенно особливості структури транснаціональних корпорацій та встановлено основні форми діяльності цих суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Досліджено питання прояву позитивного та негативного впливу діяльності транснаціональних корпорацій в іноземних країнах та на території нашої держави, що проілюстровано відомими судовими рішеннями у справах *Nestle USA, inc. v. Doe et al.* та *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*

З'ясовано тенденції розвитку правового регулювання діяльності транснаціональних корпорацій на міжнародній арені, що знайшло своє відображення у проєкті міжнародного правового акту «Юридично обов'язковий інструмент міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень» від 2018 року.

Проаналізовано питання перспективи розроблення національних нормативно-правових актів, з метою регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в Україні, визначенно основні положення відповідного нормативно-правового акту.

Ключові слова: транснаціональна корпорація, міжнародне економічне право, міжнародна економіка, інвестиції, тенденції розвитку правового регулювання транснаціональних корпорацій.

The article is devoted to the study of aspects of national and international legal regulation of the activities of transnational corporations. The issue of the role of these business entities in the investment situation in Ukraine is considered. The main legislative and scientific approaches to the definition of the concept of «transnational corporations» are established, a list of the main features inherent in such business entities is proposed. The issue of the features of the regulation of the activities of transnational corporations by domestic (national) legislation and international regulatory legal acts and agreements is considered. Attention is focused on the insufficiency of the legal regulation of the activities of these business entities, which was noted by the UN International Court of Justice in 1970 in the *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited* case. The features of the structure of transnational corporations are determined and the main forms of activity of these business entities in Ukraine are established. The issue of the manifestation of the positive and negative impact of the activities of transnational corporations in foreign countries and on the territory of our state is investigated, which is illustrated by well-known court decisions in the cases of *Nestle USA, inc. v. Doe et al.* and *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*

The trends in the development of legal regulation of the activities of transnational corporations in the international arena are clarified, which is reflected in the draft international legal act "Legally binding instrument of international human rights law on the regulation of the activities of transnational corporations and other business entities" from 2018.

The issue of the prospects for the development of national regulatory legal acts to regulate the activities of transnational corporations in Ukraine is analyzed, and the main provisions of the relevant regulatory legal act are determined.

Key words: transnational corporation, international economic law, international economy, investments, trends in the development of legal regulation of transnational corporations.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день транснаціональні корпорації (надалі – ТНК) відіграють важливу роль як в міжнародній економіці, так і в економіках держав походження та приймаючих країн. Серед науковців відсутній єдиний підхід до розуміння транснаціональних корпорацій та виокремлення їх основних ознак, що є перешкодою до встановлення правової природи таких суб'єктів господарювання. ТНК мають значний вплив як на економічне, так і на політичне, екологічне і соціальне становище приймаючих держав. ТНК також є одними з найбільших інвесторів, тому держави зацікавлені у залученні їх інвестицій, що потребує наявності відповідної сучасної правової бази. На даний момент існує проблема в питанні правової діяльності транснаціональних корпорацій як на міжнародному рівні, так і національному. Неспроможність національного законодавства регулювати діяльність відповідних корпорацій несе в собі велику кількість ризиків, у тому числі для інтересів держави в період повоєнного відновлення країни та її економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз особливостей здійснення діяльності транснаціональними корпораціями та питання їх регулювання було досліджено як вітчизняними, так і міжнародними науковцями, серед яких необхідно відзначити роботи наступних вчених:

О. Бакалінська, В. Величко, В. Гайворонський, І. Давидова, А. Даль Рі, І. Дахно, Д. Деніелс, І. Спасибо-Фатєєва, та інші вчені.

Мета статті. Дослідження особливостей діяльності транснаціональних корпорацій та проблемних аспектів їх правового регулювання в Україні та в міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Для відновлення нашої держави, відбудови промисловості, створення нових підприємств та покращення економічної ситуації, після закінчення війни, ми маємо залучити міжнародні інвестиції в Україну. На сьогоднішній день, одними з найбільших світових інвесторів є транснаціональні корпорації.

Без сумнівів, вони відіграють важливу роль та укріплюють свої позиції в міжнародній економіці. Наприклад, з 500 ТНК 85 контролюють 70% всіх закордонних інвестицій. За галузями економіки ТНК реалізують 95% фармацевтики, 80% всієї виробничої електроніки і хімії та 76% продукції машинобудування (виробнича сфера), 60% ТНК зайнято у сфері виробництва, 37% – у сфері послуг і 3% – у видобувній промисловості і сільському господарстві [1, с. 6]. Що стосується інвестицій та реінвестицій в економіку України, то основними закордонними інвесторами за даними Forbes на 2024 рік є наступні ТНК:

Laude (Польща, 100 млн. \$ інвестицій), Nestle (Швейцарія, 45 млн. \$), Carlsberg (Данія 40 млн. \$), Phillip Morris (США, 35 млн. \$) [2].

Наразі в науці не існує єдиного та сталого визначення ТНК, тому дане питання лишається дискусійним. Проте, існують поняття, які на нашу думку, найбільш повно охоплюють сутність даного явища. Конференція ООН з торгівлі та розвитку ("UNCTAD") (надалі – ЮНКТАД) у 2002 році надала офіційне визначення поняття «транснаціональна корпорація». За ним транснаціональна корпорація – це підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філій [3, с. 3]. Тобто, з цього визначення можна зробити висновок, що *ТНК вважаються суб'єктами підприємницької діяльності, які володіють або контролюють виробничі активи в декількох країнах.*

Слід зауважити, що ЮНКТАД у своїх щорічних звітах про світові інвестиції (World Investment Report) використовує термін «мультинаціональні підприємства» (Multinational Enterprise, "MNE"), а не «транснаціональні корпорації» (Transnational Corporation, "TNC"). І термін «транснаціональна корпорація» (Transnational Corporation, "TNC"), і «мультинаціональне підприємство» (Multinational Enterprise, "MNE") є синонімами та вживаються як загальноприйняті з 1960 року.

У Кодексі поведінки транснаціональних корпорацій від 1983 року вказується, що «транснаціональна корпорація» – це підприємство, що складається з підрозділів у двох або більше країнах, які мають узгоджену політику та спільну стратегію, і є взаємопов'язаними спільними системами ухвалення рішень одного або декількох центрів, які мають значний вплив на діяльність інших компонентів, зокрема обмін знаннями, ресурсами та відповідальність [4, с. 192].

Аналіз наукової літератури, проєктів міжнародно-правових актів та чинного міжнародного та національного законодавства дає нам підстави визначити наступні ознаки ТНК:

- 1) материнське підприємство та філії розташовані у різних країнах;
- 2) компанія реалізує продукцію в декількох державах;
- 3) є економічно єдиною системою, контроль та управління якою здійснюються з одного спільного центру;
- 4) материнське підприємство та філії мають єдину стратегію діяльності;
- 5) схильність до диверсифікації видів діяльності як в схожих галузях (пов'язана диверсифікація), так і в різних галузях (непов'язана диверсифікація). Наприклад, ТНК "Campbell" обрала пов'язану диверсифікацію у сфері харчової промисловості, а ТНК "Nestle" вибрала непов'язану диверсифікацію, оскільки її діяльність пов'язана з наступними галузями: харчова промисловість, готельно-ресторанний бізнес, косметична промисловість та ін.;
- 6) активна інвестиційна діяльність, оскільки ТНК інвестують значні кошти в інші країни, в тому числі для розвитку наукових досліджень, розробку нових технологій, будівництва заводів та виробництв;
- 7) мають вплив на національну та світову економіку, оскільки контролюють значні активи.

Оскільки діяльність ТНК є міжнародною та транскордонною, то виникають питання юрисдикції, які на сьогоднішній день є проблемними, оскільки функціонування ТНК не може відбуватись виключно у відповідності до національного законодавства певної країни через те, що вони мають у своїй структурі юридичних осіб, які зареєстровані та діють відповідно до законодавства різних приймаючих держав, а тому таке регулювання буде неповним. У свою чергу на міжнародному рівні розроблені лише рекомендаційні документи, які мають диспозитивні норми. Саме тому виділяють два рівні правового регулювання діяльності ТНК, які перебувають у тісному зв'язку:

внутрішнє (національне) законодавство та міжнародні багатосторонні угоди [5, с. 116].

Структурно, ТНК мають материнські підприємства, а на території нашої держави діють в таких формах: *дочірнє підприємство* (наприклад агропромислова ТНК Bunge створила в Україні ДП «Сантрейд»), *асоційована компанія* (ТНК Fairfax Financial Holdings Ltd, яка володіє 30% акцій агропромхолдингу Астарта-Київ), *філія* (як у випадку з ТНК Inditex, яка має в Україні свою філію під назвою Індітекс Україна) або *представництва* (яскравою ілюстрацією є ТНК Samsung Electronics, представництво якої діє в Україні з 1993 року). З огляду на це, можемо визначити, що *в Україні на них поширюється дія таких нормативно-правових актів:* Конституція України (оскільки визначає основну здійснення підприємницької діяльності в Україні, наприклад, в статті 42 закріплено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом), Господарський кодекс України (статті 116 та 117), Закон України (надалі – ЗУ) «Про режим іноземного інвестування», ЗУ «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів господарювання, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження», ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» та інші. Окрім цього, 13 липня 1999 року Верховною Радою України, законом №921-ХІV, було ратифіковано Конвенцію про транснаціональні корпорації (надалі – Конвенція). Слід зауважити, що 15 листопада 2023 року в Україні відбувся вихід з цієї Конвенції на підставі ЗУ «Про вихід України з Конвенції про транснаціональні корпорації». У пояснювальній записці вищезазначеного ЗУ була вказана наступна мотивація такої дії: «На сьогодні створення транснаціональних корпорацій між підприємствами України та держав-учасниць СНД у рамках правового регулювання зазначеної Конвенції не здійснюється. Конвенція застаріла в цілому та не відповідає сучасному стану торговельно-економічних відносин між державами, а також актуальній євроінтеграційній політиці України» [6]. Наразі, це рішення призвело до виникнення прогалин в правовому регулюванні діяльності ТНК, оскільки система українського законодавства з цього питання є розгалуженою, але не охоплює усі аспекти цієї сфери.

Специфічним є також той факт, що у 1970 році Міжнародний суд ООН у справі Barcelona Traction, Light and Power Company Limited визнав недостатність правового регулювання діяльності ТНК та невідповідність інструментів міжнародного права існуючому на той момент фактичному впливу транснаціональних корпорацій [7]. Наприклад, у 1972 році Економічною і соціальною радою Організації Об'єднаних Націй було створено спеціалізовану Комісію ООН з питань транснаціональних корпорацій, а у 1975 році створено Міжурядову робочу групу з розроблення проєкта Кодексу поведінки транснаціональних корпорацій, яка розпочала свою роботу у 1977 році. При створенні цього проєкту виникли суперечності між делегаціями країн походження ТНК та приймаючими країнами, що стосувались дискримінаційних заходів з боку приймаючих країн. Так більш розвинені країни, з яких походила ТНК, хотіли, щоб втручання урядів приймаючих держав у діяльність транснаціональних корпорацій було обмежене, а менш розвинені, на території яких діяли закордонні філії, домагались зменшення для приймаючих країн негативних наслідків (економічних, політичних, екологічних тощо), що виникали та були тісно пов'язані з діяльністю ТНК на їх території.

Тож, на нашу думку, законодавство України потребує консолідації вже існуючих національних правових норм та прийняття нових, з метою врегулювання всіх можливих аспектів даної сфери, оскільки існує потреба ефективної діяльності ТНК на території України. Варто розглянути можливість створення окремого Закону України, який міг би носити назву «Про діяльність транснаці-

ональних корпорацій» (надалі – Закон «Про ТНК»), який би, у тому числі, враховував міжнародний досвід, закріплений у: Хартії економічних прав і обов'язків держав, Конвенції про транснаціональні компанії, проекті Кодексу поведінки транснаціональних компаній та Кодексі іноземних інвестицій.

Діяльність транснаціональних компаній в Україні має свій негативний та позитивний вплив на розвиток нашої країни, який треба враховувати при створенні відповідного нормативно-правового акту. До негативних чинників можна віднести: по-перше, іноземні суб'єкти господарювання зацікавлені в найбільш розвинутих й перспективних сегментах промислового виробництва і науково-дослідних структур приймаючої країни; по-друге, ТНК у своїй стратегічній політиці зорієнтовані, як правило, на поглинання місцевих компаній і таким чином спричиняють посилення нестійкості інвестиційного процесу; по-третє, у разі криз можуть закривати виробництва, що викликає збільшення безробіття [8, с. 165]. Аналізуючи міжнародну судову практику, ми зробили висновок, що ТНК доволі часто не несуть відповідальності за порушення прав людини, ігнорують закони та не хещують корупцією. Яскравою ілюстрацією є судова справа Nestle USA, inc. v. Doe et al., рішення в якій було прийнято Верховним судом США 17 червня 2021 року [9]. Суть справи полягала в тому, що, як стверджували позивачі, ТНК (у нашому випадку компанії Nestle та Cargill) викупили їх у рабство, коли вони були ще дітьми, та безоплатно використовували їх працю для збирання какао-бобів, періодично піддаючи заявників тортурам. Також відомою є справа Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., з приводу якої є рішення Верховного суду США від 17 квітня 2013 року [10]. У цьому випадку ТНК разом з владою Нігерії жорстко придушила мирний мітинг, який місцеве населення зібрало проти агресивної розробки нафти цією ТНК в дельті ріки Нігер. Окрім цього відомі випадки, коли ТНК втручаються у внутрішню політику приймаючої держави.

До позитивних чинників ми можемо віднести: по-перше, у нормальних умовах господарювання, коли відсутній фактор кризової ситуації, діяльність ТНК сприяє створенню нових робочих місць, що забезпечує зменшення рівня безробіття; по-друге, розвиток науково-технічного потенціалу, а також вироблення нових підходів до управління та менеджменту; по-третє, інвестування в промисловість; по-четверте, сплата податків в державний бюджет; по-п'яте, стимулювання розвитку національної економіки, збільшення та прикорення зростання ВВП; по-шосте, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможного продукту, що насичує внутрішній ринок та зміцнює зовнішньоторговельні позиції країни [11]. Також сталий розвиток транснаціональних корпорацій є важливою складовою глобального економічного благополуччя та розвитку, а також забезпечує розвиток в різних країнах та регіонах.

Виходячи з вищезазначеного, ми вважаємо, що Закон має містити норми, які б посилювали повагу транснаціональних корпорацій до прав людини, а також забезпечували ефективний доступ до правосуддя та надавав великий спектр засобів попередження відповідних порушень та захисту жертвам порушення прав людини, викликаних бізнес-активністю ТНК. Саме тому, при створенні відповідного проекту Закону слід враховувати напрацювання Міжурядової робочої групи відкритого складу щодо ТНК та інших підприємств стосовно прав людини у проекті міжнародного правового акту: «Юридично обов'язковий інструмент міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень» від 2018 року [12].

Також визначальною рисою ТНК є те, що їх інтереси тісно пов'язані з інтересами держави, з якої вони походять, оскільки вони забезпечують надходження капіталу, а як результат – високий рівень життя громадян. Саме тому, на нашу думку, Україна зацікавлена в розробці такого законодавства, яке б підтримувало розвиток ТНК, створених на території України, але б активно залучало і іноземні корпорації та забезпечувало можливість сталого та ефективного розвитку правової культури у цій сфері, а також економіки країни.

Проблемним питанням в регулюванні діяльності ТНК постає і правовий статус договорів, укладених між ТНК та державами (концесійні договори). У наукових колах на даний момент превалює думка про віднесення таких концесійних контрактів саме до сфери міжнародного приватного права або національного права держав. А. Даль Рі підкреслює, що транснаціональні корпорації все ж таки не здатні укладати повноцінні міжнародні договори, а їх концесійні угоди з державами не можуть вважатися міжнародними [13, с. 426].

Враховуючи усе вищезазначене, ми вважаємо, що новий Закон «Про ТНК», який регулюватиме діяльність ТНК має містити наступні норми: поняття ТНК; принципи діяльності іноземних ТНК на території України (наприклад, той самий принцип урахування політики нашої країни в сфері права і економіки або принцип підпорядкованості нашому законодавству); обов'язки транснаціональних корпорацій щодо прав людини на території України; особливості створення, реорганізації та ліквідації ТНК; порядок звернення стягнення кредиторів на майно ТНК, у разі припинення або визнання банкрутом; правосуб'єктність ТНК; чітко окреслені межі діяльності іноземних ТНК у стратегічних сферах промисловості; можливості підтримки та субсидювання ТНК, створених на території України; порядок та виключні обставини, коли держава може втручатись у діяльність філій іноземних ТНК та ТНК створених на території України та визначати аспекти участі у національних економічних програмах розвитку; гнучку та справедливую систему оподаткування; порядок інвестиційної діяльності ТНК на території України та захист їх інвестицій.

У тому числі потрібні зміни до антимонопольного законодавства у питанні його лібералізації по відношенню до національних транснаціональних корпорацій та приведенні його у відповідність до норм міжнародного права, оскільки національне законодавство у цій сфері є застарілим та жорсткішим, ніж законодавство країн Європейського союзу [14, с. 15], що перешкоджає розвитку вітчизняних ТНК та їх конкурентоспроможності на іноземних ринках.

Висновок. На даний час транснаціональні компанії відіграють важливу роль у розвитку міжнародної економіки, та наявна тенденція до посилення їх впливу. ТНК є одними з найбільших інвесторів, що є безумовно важливим для приймаючої країни. У результаті аналізу викладеного матеріалу можна зробити висновок, що міжнародна та національна правова регламентація діяльності транснаціональних компаній не є достатньою. Також науковцями досі не сформульовано сталого визначення «транснаціональної корпорації» та не визначено перелік ознак ТНК, які б допомогли окреслити правове становище ТНК як суб'єкта господарювання. Саме через це необхідно удосконалити національне законодавство, для того щоб ефективно регулювати діяльність ТНК на території України. Для цього необхідно розробити Закон України «Про діяльність транснаціональних корпорацій», який би враховував міжнародний досвід, охоплював питання відповідальності ТНК за порушення прав людини та встановлював пріоритетність інтересів національних ТНК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давидова І.О., Величко К.О., Печенка О.І. Транснаціональні корпорації : навчальний посібник. Харків : Видавництво «Форт», 2018. 175 с.
2. Інвестують попри війну. Хто та скільки вкладає в Україну серед міжнародного та українського бізнесу? *Forbes* : веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/money/investuyut-popri-viynu-khto-ta-skilki-vkladae-v-ukrainu-sered-mizhnarodnogo-ta-ukrainskogo-biznesu-oglyad-vid-investanalitika-artema-shcherbini-08122023-17779> (дата звернення: 18.11.2024).
3. Transnational corporations and export competitiveness. / ed. by United Nations Conference on Trade and Development. New York : United Nations, 2002. 347 p.
4. United Nations Commission on Transnational Corporations: Draft U.N. Code of Conduct on Transnational Corporations. *International Legal Materials*. 1983. Vol. 22, № 1. P. 192–206. URL: <https://doi.org/10.1017/s0020782900058460> (дата звернення: 18.11.2024).
5. Дахно І.І. Міжнародне економічне право. 3-тє вид., перероб. і доповн.: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про вихід України з Конвенції про транснаціональні корпорації» ІПС ЛІГА: ЗАКОН : веб-сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI07389A> (дата звернення: 18.11.2024).
7. Justice I. C. o. *Affaire de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgique c. Espagne)* : Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company Limited (Belgium v. Spain), 1970. 452 p. URL: <https://www.icj-cij.org/case/50>
8. Ковальчук С. Негативний вплив діяльності ТНК на економіку України в умовах фінансової кризи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Вип. 88. Ч. 1. С. 164–166.
9. Рішення Верховного суду США від 17.06.2021 року у справі Nestle USA, inc. v. Doe et al. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/19-416_j4dj.pdf
10. Рішення Верховного суду США від 17.04.2013 року у справі Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/569/108/>
11. Нікітіна Т.А. Вплив діяльності транснаціональних корпорацій на національні економіки. Київ : Наукова бібліотека Національного університету харчових технологій., 2009. 7 с. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/447577cc-fd77-4f49-b3ca-1cf19f17b17b/content> (дата звернення: 18.11.2024).
12. Legally binding instrument to regulate, in international human rights law, the activities of transnational corporations and other business enterprises. ZERO DRAFT 16.7.2018./ ed. by United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. 2018. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/Session3/DraftLBI.pdf> (дата звернення: 18.11.2024).
13. Птиця В.А., Гнітій А.О., Ісянов А.Р. Проблема міжнародної правозданості транснаціональних корпорацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 424–427.
14. Бакалінська О. Актуальні проблеми антимонопольного законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. № 12. С. 14–17.